

PREPOZIȚIILE ÎN TEXTELE DIN SECOLUL AL XVI-LEA

Adina MATROZI MARIN
Universitatea din Pitești

Abstract: *Prepositions are one of the most stable parts of speech. Their semantical values and distributional patterns may be analysed not only synchronically, but also diachronically, in order to emphasize their evolution and changes. The analysis of the old texts written in the 16th century is of great importance as it marks the beginnings of our literary language and the period when most prepositions appeared for the first time (sometimes in various forms, typical to the region where they were used). Over the centuries, their inventory has grown significantly, by means of new compound prepositions as well as borrowings.*

Key-words: *preposition, semantical values, distributional patterns*

Deși ideea nu este unanim acceptată, originea limbii române literare este în mod evident legată de activitatea de tipograf a lui Coresi, conform tezei „școlii de la București.” În textele lui apar „tendențele care se vor preciza în cursul evoluției ulterioare a românei literare, premisele viitoarelor norme supradialectale unice”. (Rosetti, Cazacu, Onu, 1971, p. 55) În ciuda faptului că s-a pornit de la texte rotacizante, graiul din sud-estul Ardealului și din Țara Românească este cel care stă la baza limbii folosite în cărțile lui Coresi, ceea ce a și condus la impunerea acestui subdialect: “Coresi și ucenicii săi, prin munca de revizuire și de muntenizare a textelor maramureșene, au făcut ca tipăriturile lor să fie înțelese de un cerc mai larg de cititori și să constituie totodată bazele pe care s-a dezvoltat limba română literară.” (Rosetti, Cazacu, Onu, 1971, p. 61) Limba literară este strict delimitată de limba creațiilor folclorice.

Au fost descoperite și păstrate integral sau fragmentar 112 texte neliterare (documente diverse: notițe, scrisori, acte diverse, cu excepția celor din cancelariile domnești sau mitropolitane) și 64 de texte literare din perioada 1521-1600. Dintre acestea, singurul text datat cu certitudine în prima jumătate a secolului este scrisoarea lui Neacșu (către Hans Benkner, judele Brașovului) din 1521. *Catehismul* luteran, tipărit la Sibiu de Filip Moldoveanu și datat 1544, nu s-a păstrat. Același tipograf a imprimat și un *Evangelhilar* slavo-român (1546-1554) care s-a păstrat fragmentar, și care, ca și textul anterior urmărea să-i atragă pe români la luteranism. *Cântecul religios*, produsul unor medii culturale ortodoxe, originar (ținând cont de limbă) din Țara Românească sau sud-estul Transilvaniei, a fost datat (prin examenul comparativ al filigranului) în intervalul 1535-1555, ceea ce presupune faptul că ar putea fi scris după 1550, împreună cu toate celelalte texte românești, indiferent de natura lor. Din perioada 1532-1550, numită perioada începuturilor literaturii române, datează *Evangelhia* și *Apostolul* (ambele moldovenești), amintite într-o informație din 1532.

Prepozițiile utilizate în secolul al XVI-lea “prezintă deosebiri însemnate față de cele întrebuințate astăzi, unele fiind deosebite din punct de vedere fonetic de formele corespondente actuale”. (O. Densusianu, 1961, p. 177)

Limba actelor și a scrisorilor particulare este mult mai aproape de limba zilelor noastre, deși prezintă într-o oarecare măsură influențe slave, atât în ceea ce privește vocabularul, cât și sintaxa. Se remarcă folosirea frecventă a prepozițiilor: *cu* (*l-au înzestrat cu aca moșie Lungul, cu frate-său*); *cătră* (*cătră ačasta iară mărturisim*); *de* (*neguțătorul de Bucureșt[i]; e de legea grečască; dăm de și[re] de Giva; neștiindu*

nimenele de înșii; arat[ă] și cosit[ă] de Stănil[ă], în structuri comparative: mai bogat de mine); de la (eșiți de la Răguza); drept (drep[t] ce lucru era gata [a] agiuta lor); după (luă acia giupâneasă după sine); den (den Colibași și den Sățcel; neguțătoriu den Raguză); fără (ci fără lucru au intrat în el); în (ce lăcuia în Târgoviște); între, în special în combinație cu pronume demonstrative sau de întărire (I-au băgat el într-acea moșie; într-aceea vreme; nu e într-însele altă nemică); la (au fugit la Moldova; la moartea sa); înaintea care apare și sub forma naintea sau în combinație cu alte prepoziții (se-au mărturisit înaintea acelu boiarin; naintea judecăției; au rămas... denaintea pârcălabului); ainte (în fața, înaintea) apare foarte rar, iar ainte de este echivalentul formelor actuale înainte de, înaintea; până (până într-aceea vreme); pre (n-au băgat nic[i] el, nic[i] frate-său, pre Stănilă în moșia Moldoveanului; pre limba sârbească); pren (va fi voia pren Țeara Rumânească iară el să treacă); prentu (prentu datorii, au fugit în Țara Muntenească); ot (ot Scoarța Vintilă); za (I pak dau știre domnietale za lucrul turcilor). Ot și za sunt cuvinte slave, păstrate din textele după care s-a făcut traducerea.

Studiile dedicate graiurilor dacoromâne în secolul al XVI-lea analizează prepoziția *adin/adeîn* (compusă din prepozițiile latine *ad, de* și *in*), cu sensul *între* (CT, 38v; PO, 154); *vă veți giunghea adeîn voi* (TM. 49), considerându-se că aceasta nu este decât *adins* (cu sens reciproc) din textele vechi românești, care l-a pierdut pe *s* în legături sintactice de tipul *adins sine, adins sieși*, deoarece s-a constatat că nu există nici o diferență între funcția și sensul celor două, ele apărând numai în fața unui pronume personal: *adinsu voi iubosti pururea aibându* (CV, CLIX, 1-2). În plus, s-a observat că forma *adins* nu mai apare în textele din secolul al XVI-lea (a fost înregistrată o singură dată în Banat–Hunedoara). În ceea ce privește răspândirea actuală, forma menționată a fost înregistrată în Sălaj, în cadrul unor locuțiuni adverbiale *cu ge-agin (cu deadinsul)* și *în-agin (înadins)*. (cf. I. Gheție, Al. Mareș, 1974, pp. 261-262) *Adin* reprezintă una dintre prepozițiile des utilizate în secolul al XVI-lea, dar a căror folosire după 1600 este din ce în ce mai rară. La fel se întâmplă și cu următoarele prepoziții și locuțiuni prepoziționale: *alegând de (în afară de), de/în/întru aleanul (contra), necât (decât), trecând de (în afară de)*. Ca și *adin*, prepoziția *necât* (TS, 5v, 6r, 7r) este caracteristică zonei Banat-Hunedoara dar apare și în texte “cu straturi lingvistice din această zonă.” (Rosetti, Cazacu, Onu, 1971, p. 143)

Se menționează și prezența locuțiunilor prepoziționale, dar și adverbiale *în (într-alean(ul), de-a aleanul*, cu sensurile *contra, împotriva*, unde *alean* provine din mg. *ellen*, cu același sens menționat anterior. Aceste locuțiuni au fost găsite în texte provenind din Țara Românească, în formele *de-aleanul, în aleanul, și într-aleanul*, în două documente emise în timpul campaniilor lui Mihai Viteazul, apariția lui *alean* fiind explicată ca o infiltrație nemuntenească, motiv pentru care prezența lor în graiurile din Țara Românească nu este sigură; apar și în zona Banat-Hunedoara, în formele *n alên, alênu, n alênul, dē* (de-a) *alênul*, însă ele nu sunt caracteristice tuturor graiurilor din această zonă, unele preferând prepoziția *nprotiva (împotriva, contra)*, variantă care apare și în textul *Paliei* (PO, 230/9, 231/23, 27-28). (cf. Ion Gheție, Al. Mareș, 1974, p. 23) În ceea ce privește răspândirea actuală, locuțiunile nu au mai fost întâlnite, însă apare forma substantivală cu sensurile *dușmănie, dușman* sau *silă, neplăcere*. Se pare că aceste locuțiuni sunt folosite și astăzi regional, în Transilvania, dar mai ales în Moldova unde apare și un alt sens “un sentiment mai blând, mai mult dureros și duios, nu răuvoitor” (DA, s.v. *alean*). (cf. I. Gheție, Al. Mareș, 1974, p. 258)

Este de remarcat și prezența locuțiunii prepoziționale *în loc de*, precum și a construcției *depreună cu (împreună cu* este considerată locuțiune prepozițională

sociativă - F. Ciobanu, 1961, p. 74) ambele din același *Act de judecată* (datat 13 oct. 1591).

În ceea ce privește fonetica, se remarcă disimilarea lui *r* în *prentu* și *pre*, care devin *pentru* și *pe*: *pentru hraniștea lui* (apare într-un *Act de judecată*, datat 13 oct. 1591). Consoana *j* urmată de *o*, *u* apare ca *j* la Coresi și în general în textele scrise în dialect muntenesc. El este însă redat prin *gi* în textele moldovenești, care se folosește atât acolo unde apare *giu* cât și pentru *ju*: *gioc*, *giupân*. *Palia* prezintă un fonetism inconsecvent în această privință, însă sunt predominante formele cu *gi*. (cf. O. Densusianu, 1961, p. 81)

Rotacizarea reprezintă un alt fenomen fonetic important ($n > r$, $n > nr$). În *Psaltirea Voronețeană* fonetismul este mult mai constant decât în celelalte texte din secolul al XVI-lea; aici *r* apare cel mai des, iar *nr* apare numai în mod excepțional (*pânre*), în timp ce în *Psaltirea Hurmuzaki* predomină *nr*, însă nici exemplele cu *r* nu sunt rare (*pără*); se întâlnesc și cazuri de rotacism sintactic: *denr aceste* (30, 5); *într adevăr* (50, 8). *Codicele Voronețean* prezintă când *n*, când *nr*: *pără*, *pânără*. Un studiu efectuat asupra cuvintelor rotacizate a relevat faptul că “numai elementele latine au suferit acest tratament” (O. Densusianu, 1961, p. 77), iar prepozițiile, în marea lor majoritate originare din latină au fost supuse rotacismului.

Un fonetism deosebit apare în cazul prepozițiilor *prentu*, *prespre* și *prestre* (a căror particularitate este aceea că au în două silabe consecutive o consoană +*r*) în care, prin disimilare, prin păstrarea sau căderea lui *r* se obțin forme variate: *printru*, *pentru*, *pintru*, *prentu*; *pespre*, *prespe*; *pestre*, *preste*, *peste*. (cf. O. Densusianu, 1961, p. 88)

În fonetica sintactică o modificare bine reprezentată este transformarea lui *n* final din prepozițiile *din* și *în* în *m*, în cazul în care cuvântul următor începe cu o labială: *dim mijloc* (PV, 103, 11), *dim pământu* (PS, 20, 11) sau *îm preț* (PO, Gen., 31). Aceleași prepoziții *în* și *din* produc căderea lui *în*(*îm*) inițial din cuvântul pe care îl preced: *în demnătura* (CPr 232), iar în unele cazuri, prepozițiile care au determinat modificările nu mai sunt utilizate, în locul lor apărând alte prepoziții sau chiar construcții neprepoziționale, care nu mai pot justifica fonetismul amintit: *întru tunerecu* (PS, 159, 79), *dintru turerecu* (CV, 146, 15).

Lexicul primelor texte traduse este foarte sărac, un studiu statistic relevând faptul că numai 1400 de cuvinte au fost întrebuințate de primul traducător al psalmilor pentru tot textul *Psaltirii*, ajungându-se ca un singur verb să traducă douăsprezece cuvinte din originalul slavon. (cf. I.-A. Candrea, 1916, p. 11) De aceea, este de așteptat ca și numărul prepozițiilor să fie mult mai redus în comparație cu acela al formațiilor existente în limba actuală. Textele cuprind forme arhaice sau regionale (ex.: *pără* (până) *cându dzeu*, *împuță dracul și desfaimă protivnicul numele tău* – S, ps. 73, 10 sau *păr* (până) *unde vom costa* – LB, 84, 7-8), forme care nu s-au păstrat, însă inventarul prepozițiilor a crescut prin adăugarea unor elemente noi care s-au format pe terenul limbii române.

Dacă o mare parte din vocabularul textelor traduse nu figurează și în scrisorile particulare, în ceea ce privește prepozițiile, se observă o mai mare bogăție și diversitate.

A: „*O, ome, împărat a toată lumea veri naște*” (Cronograful lui Moxa, 36r, p. 172);

Prepoziția mai apare totuși în construcții arhaice precum: *giudece a seracu* (PS, 29), dar sensul poate fi și direcția concretă (cf. Al. Rosetti, 1986, p. 512);

A DEREAPTA = loc. prep.: *și sui în ceriu și șade a dereapta Tatălui* (A, 256r, p. 89);

ADINS: *grăind adins eiș* (L, 25v, p. 99)

A DIREAPTA DE = loc. prep.: *căce a direapta de mine iaste* (A, p. 64);

AINTE DE = loc. prep.: *ainte încă de venitul zilei Domnului celuia* (Apostol, p. 63);
AINTE LA = loc. prep.: *săriră ainte la margini* (CV, p. 83);
ALATURE(A) CU;
ALEGÂNDU DE (în afară de, decât): *Nu e Dumnezeu alt alegând de mine* (PS, 497);
AN A DEREAPTA = loc. prep. *Şedzi an a dereapta me* (T, p. 56);
ASUPRA (pe, deasupra; în afară de). Forma articulată a prepoziției (*asupra*) s-a impus „prin analogie cu situația substantivelor din locuțiunile prepoziționale” (F. Ciobanu, 1957, p. 98), deși inițial se utiliza mai frecvent forma nearticulată, care este forma originară a adverbului, urmată de prepoziția *de* (*asupra de - deasupra, dincolo de; în plus; pe lângă; mai mult decât*): *Că se luă mare cuvântă a ta pre asupra de ceriu* (PS 19). *Asupra* stă la baza formației prepoziționale *deasupra* < *de+a+supra*.
ASUPRĂ DE = loc. prep., mai frecvent folosită (*deasupra, dincolo de; în plus, pe lângă; mai mult decât*): *Deci ceia ce au iubit Dumnezeu asupra de tot* (P, 11v, p. 77);
CA: *priimeşte trupul meu ca maică bună fiu[l] ei* (Cântec religios, p. 52);
CĂTRĂ: *Şi intra-voiu cătră altariul Dzeului* (PH, p. 57); a fost remarcată și vechea întrebuințare a prepoziției: *cine nu e cătră noi cu noi iaste*. (CT. EL. Luca 48) (cf. O. Densuşianu, 1961, p. 177)
CU: *nu vruiu cu hârtie şi cu cerneală* (Apostol, p. 65); varianta fonetică *co* și *cu* apar în același text: *şi sântu nomai co cămeşa; Deci mă rog domnilor voastre ca lui Domnedzău* (Scrisoare particulară, 1600, LB, 8);
CU ASUPRĂ: *Iară cu asupra, ce ceare de la ucenici arătarea lucrului* (Evanghelie cu învățătură, 364, p. 112);
CU CÂT PENTRU (în ce privește) = loc prep: *cu cât pântru luotoarea Moldovei, avem păsu de cătră Leaşi* (AA. 20, 472);
DE (dintru, decât, drept) apare și în varianta *di*: *socoti că va şti rândul mai bine de alalți călugări* (Floarea darurilor, 557v, p. 138); *ce ca să aibă a ține Coste aceale vii de zălojitură* (Act de întărire, p. 179);
DE-A DEREAPTA DE = loc. prep.: *Şezi de-a dereapta de mene* (A, p. 64), *vor sta toți de-a dereapta lu Hristos* (P, p. 77);
DECÂT: *mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles decât 10 mie de cuvinte neînțelese în limba străină* (Întrebare creștinească, p. 72);
DEDESUPTU: *până voi pune vrăjmașii tăi dedesuptu picioarelor tale* (A, p. 64);
DE CĂTRĂ (de la) = prep. comp.: *Şi să va scula un domnu de cătră Eghipet* (Gromovnic, 27r, p. 204);
DE FAȚA (în față): *fuseși stâlpu tare de fața dracului* (PS 60, 4);
DE LA = prep. comp.: *Mila să fie cu voi și pace de la Dumnezeuul nostru părinte* (A, 518, p. 86);
DEÎN CRUCIȘUL se folosește cu valoarea lui *împrejurul*, deși apar și *împregiurul, din pregiurul*;
DIN AFARA apare și cu sensul *în dezacord cu, împotriva*: *muiarile lor amu schimbără-ș firea, podoabeei deîn afara firei* (CPr. 80);
DE PREGIUR (DE) (împrejurul);
DEN LĂUNTRUL = loc. prep.: *Den lăuntru amu inimiei omului cugete reale ies* (CT., p. 79);
DE MIJLOC DE (din mijlocul);
DEN MIJLOC DE = loc. prep.: *Şi așa Pavel ieși den mijloc de ei*. (A, 83, p. 86);
DENTRU: *versa-voiu dentru Duhul miu și prooroci-vor* (A, p. 63);

DE PRE = prep. comp. (de, despre): *De pre botez, cum trebuiaște popilor a boteza pruncul.* (M, 254r, p. 88); *să-ți dămu noi avuția noastră de pre pământu* (Cântec religios, p. 53); *toți oameni de pre pomint* (Legenda Duminicii, 172r, p. 183);

DE RÂNDUL = loc. prep. (despre, în privința): *și dau știre dumatiale de rândul unui mișel den Rășinariu* (Scrisoarea Episcopului de Bălgrad, 1r, p. 145);

DEREPT are și variantele *drept(u)*, *derep*, *derept(u)*, *deret*, *derpt*, *dirept* (pentru): *derept aceea în pilde greiesc lor* (T, p. 54); *iară Andriiaș m-au scos dereptu 100 taleri* (LB, 8); *derept vrăjmașii miei, izbăveaște-me* (PS, 68);

DE SPRE = prep. comp.: *răsturnă piatra de spre ușa mormântului* (CT., p. 78), *va căde de spre un cal* (Rujdenița, 141v, p. 178);

DESPRE (dinspre): *altă sută despre amiazădzi* (Apocalipsul Maicii Domnului, 16v, p. 130);

DIN AFARA = *din afara orașului, lângă o fântână, face-se a culca cămelele* (PO, Gen 24) are și sensul în dezacord cu, împotriva: *muiarile lor amu schimbară-ș firea, podoabeei deîn afara fireei* (CPr. 80);

DINDĂRĂTUL: *căutaiu dindărătul meu* (Cântec religios, p. 52);

DIN GIUR ÎMPREGIURUL;

DINTRU: *și dintru ovreai și din Capadochiia* (A, p. 63);

DUPĂ: *După acea să zici și să ingenunchi* (Începătură de nuiale, p. 66), *și învise a treia zi după Scriptură* (Întrebare creștinească, p. 74);

FĂRĂ: *luară-lu vu mânila ceia fără leage* (A, p. 63) este înregistrat și cu sensul în afară de, decât: *nu-I altu Domnezeu mai mare fără Domnezeul Sfintei Veneri* (TM. 148) și apare și în varianta *făre* (PS, 68, 5), care “ar putea să fie o simplă greșală, dar nu este exclus ca el să reflecte înlocuirea terminației –ă cu –e sub influența altor prepoziții.” precum *între* sau *prespre*. (O. Densusianu, 1961, p. 179);

FĂRĂ DE este o prepoziție compusă, al cărei sens este același în toate contextele în afară de, dar a cărei folosire este mult mai rară: *fără de nece o minciună* (Începătură de nuiale, p. 70);

ÎN CRUCIȘUL (împrejurul): *ca apa în crucișul Ierusalimului* (PH, 78, 3);

ÎM BĂSĂUL = loc. prep. (împotriva): *ce în toate străștile au ispitit îm bășăul turcilor* (Act diplomatic, 254r, p. 146);

ÎMPREGIUR DE;

ÎMPREJURELE: *să se ducă împrejurele orașelor și satelor* (CT. EL. Luca 42);

ÎMPROTIVA, ÎMPROTIVĂ: *A dova împrotiva ei* (T, p. 56), *Și aceștea toți împrotivă zisei lu Chesar* (A, 80, p. 84);

ÎNAINTEA: *Cându-l aduc cumetrii pruncul înaintea popei* (A, 254r, p. 88); *înaintea Tatălui Dumnezeu să nu te zici păcătos* (A, 256v, p. 89); *sta-vor înaintea lu Hristos să dea răspuns* (P, 11v, p. 77) cu varianta fonetică *înraintea*: “*Nu te teame, Pavle, că înraintea lu Chiesariu ți se cade să stai*” (CV, p. 83);

ÎN ALEANUL = loc. prep. (ca și *de-aleanul*, cu sensul împotriva): *se-au ispititu în aleanul nostru* (Act diplomatic, 237v, p. 148);

ÎNLĂUNTRUL: *Nemică nu iaste înlăuntru omului ce mearge întru el* (CT., p. 79);

ÎN MIJLOC DE = loc. prep. cu o foarte mare frecvență: *Ce stătu Pavel în mijloc de Ariei leda* (Apostol, 82, p. 85);

ÎNTR-ALEANU = loc. prep.: *derep ce era vântul într-aleanu* (CV, p. 82);

ÎNTRE (înaintea, în fața): *Într-însul cadu etiopii* (PS, 221, p. 104), *nece o mâhnire, ce numai cealea între cealea bucurii* (Pravila, p. 77);

ÎNTRU (în, pentru sau printre): *nice toți ce deștingu întru iadu* (Psalt. Vor., p. 59); *întru clipitul ochiului* (Pravila, p. 77);
ÎNTRU PROTIVĂ = loc. prep. (pe măsura): *a 3 a parte pre ispoveadnic, întru protivă păcatelor* (Pravila de ispravă a oamenilor, 7v, p. 151);
ÎN MIJLOCULU = loc. prep.: *în mijloculu casei meale* (PH, p. 58);
ÎN VEACUL DE VEACU: *și ținerea în veacul de veacu* (Omilia pentru Înviere, p. 71);
ÎN VREAMEA = loc. prep.: *În vremea aceea văzură ucenicii semnul ce făcu Isus* (Tetraevanghel, Coresi, p. 81);
LA: *să nu-I mănânce la pomeană până se vor împlea 7 zile* (Pravila, p. 77);
MAI (DE) APOI DE (după): *mai apoi de toate* (CC1, 52);
MAINTE DE: *ce den Tatăl născu mainte de toate* (A, 255v, p. 88), *mainte de răsăritul* (Începătură de nuiale, p. 66);
NA (la, indică timpul sau direcția): *na al noaole ceas* (CT. EL. Matei 80) dar se pare că expresiile cu prepoziția *na* “aparțineau limbii curente”, nefiind folosite “exclusiv de către cei care au tradus textele religioase” (O. Densusianu, 1961, p. 180). În plus, pe lângă prepoziția slavă *na*, apar și alte prepoziții precum *în*, *întru*, sau *din*: *în na partea Iordanului* (CT. EL. Matei 77).
NAINTEA: *văzui Domnul naintea mea pururea* (A, p. 64);
OT: *să zici ceaste psalme ot psaltire* (Începătură de nuiale, p. 66);
PĂR (până): *păr unde vom costa* (LB, 84, 7-8);
PĂRĂ (până): *pără cându dzeu, împuta dracul* (PS, ps. 73, 10)
PÂN(R)Ă: *Luci-va... pără lua-se-va lura* (PS, ps. 71, 221, p. 104);
PÂNĂ: *până voi pune vrăjmașii tăi dedesuptu picioarelor tale* (A, p. 64);
PÂNĂ ÎN = prep. comp.: *toate zilele până în sfârșitul veacului* (CT., p. 79);
PÂNĂ LA = prep. comp.: *Să neștine mähni-se până la al noa<uo>le ceas* (Omilia pentru înviere, 455, p. 71);
PÂNĂRĂ LA = prep. comp.: *nu e pânără la urulu* (PH, p. 57);
PĂRĂ ÎN = prep. comp.: *blagoslovimu Domnul de acmu pără în veacu* (PV, p. 59);
PENTRU (prin): *dobândeaste vrun bine pentru nevoința sa* (Leavștița lui Ion Sinaitul, 169r, p. 158);
PRE: *Mângâie pre cea ci vine* (Omilia pentru Înviere, p. 71); *aceea socoteaște pre mine* (Apostol, 520, p. 87); *asupra, împotriva: Și voiu lăsa pre voi limbi pogâne și vor vărsa sângele vostru.* (Legenda Duminicii, 171r, p. 183) Este de remarcat lipsa prepoziției *pre* în construirea acuzativului: *e boereasa lui chema-o Polfiia* (Legenda Sf. Vineri).
Pre este o prepoziție foarte productivă, intrând în componența multor prepoziții compuse și locuțiuni prepoziționale specifice limbii secolului al XVI-lea:
PRE ASUPRĂ DE (deasupra, dincolo de);
PRE DEASUPRA = loc. prep. (mai mult decât): *Să ară avea păcate pre deasupra părului capului său* (Legenda Duminicii, 181r, p. 185);
PRE DECINDEA DE (dincolo de) = loc. prep.: *toți pre decindea de mare trecură* (CPr 143);
PRE DUPĂ = prep. comp.: *Pavel lăsă frații a mearge pre după mare* (A, 80, p. 85);
PRE ÎMPREJURELE;
PRE LĂUNTRUL (prin): *îmbla Isus pre lăuntru cetăților și orașele* (CT. EL. Luca 34);
PRE LĂNGĂ = prep. comp.: *pre lângă mine dumnezei striini să n-aibi* (Întrebare creștinească, 4v, p. 73);
PRE MAI SUSU DE: (CP. VIII, 2);

PRE și *PRIN MIJLOC DE* sunt locuțiuni prepoziționale cu o mare frecvență (apare și forma *pre mijlocul*)(CT. EL. Matei 36);

PREGIUR (împrejurul)/ *PREGIURUL / DE PREGIUR DE/ ÎMPREGIUR DE: fu ruauo pregiur tabără*, 117r, p. 120). În limba veche, adverbele *drept* (la origine adjectiv) și *prejur* erau folosite cu valoare de prepoziție, urmate întotdeauna de un nume în acuzativ.

Folosirea celui de-al doilea adverb ca prepoziție cu regim de acuzativ era destul de rară, făcându-se la început în paralel cu forma articulată urmată de genitiv, care s-a și impus. Chiar și în limba actuală se întâlnește adverbul *drept* (uneori învechit și regional) folosit cu valoare prepozițională: *I-au lăudat drept răsplată pentru faptele lor bune.*

PREÎN (*PREN /PRIN*) apare uneori cu sensul *pentru: săpară și altă fântână. Prin aceeaia încă se pârără* (PO, Gen. 26, V, 21);

PREN (în, pentru): *frângându pren case pâine* (A, p. 64);

PREN LĂUNTRU (prin): *mai pre lesne iaste cămillei pren lăuntru de urechile acului a trece* (CC2. 497);

PÂNĂ are valoare locală și temporală, derivată din semnificația de apropiere de punctul limită a elementului component *ad*;

PRESPRE (cu variantele *prespe, priste, pristi*): *prespre toate zilele* (A, 81, p. 85); *Spune rău priste tot pământul* (Gromovnic, 28r, p. 205);

PROTIVĂ (împotriva): *protivă luptând legiei menției mele* (CPr. 95);

SPRE (pentru) este întâlnit în construcții sintactice care au dispărut în româna modernă: *Frică mare era spre toți* (A, p. 64); *cându apropiu-se spre mine reii* (PS, 26, 2) în special după verbe ca *a apropiu, a schimba, a aduna*, urmate astăzi de prepozițiile *de* sau *în*.

SUPT: Răstignitu-se-au derept noi, supt Pilat den Pont (Întrebare creștinească, p. 74);

TRECÂND DE = loc. prep. al cărei sens este *afară de: Că nu e sfânt și nu e derept ca zeul nostru, și nu e sfânt trecând de tine* (PS, 498). Există și varianta fonetică *tricându de: și nu e Dumnedzău altu tricându de mere* (PV, p. 61).

Alegând de și trecând de reprezintă locuțiuni alcătuite pe baza unui verb la gerunziu, ele introducând un complement circumstanțial de excepție.

Prepoziția din construcția *dzi de dzi* (86v/8), a cărei primă atestare documentară are loc în *Codicele Voronețean* este considerată a fi corespunzătoare prepoziției rusești *om*: “Printre sensurile clare ale ambelor există acela de “separare”, de “distanțare”, pe baza căruia în vorbirea unui bilingv se poate ușor stabili o echivalență între complexele sonore *de-om*.”(D. Copceag, 1998, p. 213).

După adjectivele *destoinic* și *vinovat*, în locul lui *de* se folosește dativul, construcție calchiată după cele slave: *să fie destoinicu morției* (LXXII, 4-5).

Comparându-se textul biblic din *Litughierul* lui Coresi cu textul corespunzător din *Codicele Voronețean*, se constată că limba la Coresi e mai puțin arhaică, sunt întrebuițate forme morfologice mai simple, un lexic cunoscut pe o rază mai extinsă și se imită mai puțin frazeologia originalului în slavonă. Aceste observații l-au determinat pe N. Iorga (1925, p. 103, n. 3) să afirme că limba traducerilor maramureșene e mai veche decât cea a lui Coresi. Dar “a admite, cum s-a făcut de mai multe ori, că *Psaltirea Scheiană* sau *Codicele Voronețean* trebuie să fie anterioare secolului al XVI-lea, pentru că ele sunt mai conservatoare în ce privește fonetismul, și în special în ceea ce-l privește pe *u* final, înseamnă să pierdem din vedere că anumite trăsături arhaice puteau să se mențină până în vremea care ne preocupă.” (O. Densusianu, 1961, p. 91)

Dacă în ceea ce privește celelalte părți de vorbire se remarcă diferențe, în sensul că, același text, tradus independent de persoane din zone subdialectale diferite se poate

prezența în variante lexicale diferite la rândul lor, prepozițiile utilizate sunt în mare parte aceleași, prezentând uneori modificări de natură fonetică. Acest fapt se explică prin gradul înalt de abstractizare, prepozițiile reprezentând unul dintre elementele cele mai stabile ale structurii gramaticale a unei limbi, ceea ce justifică faptul că ele se împrumută greu sau nu se împrumută deloc dintr-o limbă în alta; în schimb, calchieră lor se face fără prea mare greutate, în special în cazurile de bilingvism. (cf. C. Dominte, 1970, p. 229)

În limba română actuală, numărul prepozițiilor și al locuțiunilor prepoziționale este mult mai mare decât în textele din secolul al XVI-lea, pe de o parte datorită elementelor noi create pe terenul limbii, și pe de altă parte datorită formațiilor neologice (există însă și forme care nu s-au păstrat).

Prepozițiile *ca, către, cât, cu, din, dintru, după, fără, în, înaintea, între, întru, la, peste* sunt atestate în *Codicele Voronețean*, *asupra* și *decât* în *Psaltirea Scheiană*, *dedesubt, drept, până* și *pe* în *Psaltirea Hurmuzachi*, *împotriva* este atestată în *Tetraevanghelul* copiat de Radu de la Mănăcești la Rhodos, *lângă* apare în *Palia*, *îndărăt* la Coresi iar *înăuntru* în *Pravila*.

În româna comună se înregistrează 25 de prepoziții, prin comparația dintre cele patru idiomuri actuale și latină: 12 prepoziții simple (care la origine erau prepoziții sau adverbe simple în latină: *a, către, cu, de, fără, în, între, întru, pe, stră, supra, sub*) și 13 prepoziții compuse (*asupra, între, din, dintre, după, la, lângă, până, prin, printre, printru, peste*) „care se impun în urma analizei istorico-comparative efectuate.” (coord. I. Coteanu, 1969, p. 281)

Vocabularul reprezentativ al limbii române cuprinde și prepoziții, pentru a căror selectare au fost luate în considerare trei criterii de bază: criteriul uzajului, al bogăției semantice și al puterii de derivare (U; S; D) (cf. M. Sala, 1988). Prepozițiile din vocabularul reprezentativ satisfac fie criteriul uzajului, fie pe cel al bogăției semantice, fie pe ambele. Din totalul vocabularului reprezentativ, prepozițiile reprezintă 0,96 / [1,20]%, fiind în număr de 25 / [31]. (op. cit., p. 68, 71) Majoritatea acestora au originea în latină, fiind urmate de prepozițiile formate pe terenul limbii române (formate mai recent și prin urmare inexistente în textele din literatura veche) și o singură prepoziție, *contra*, a cărei etimologie este multiplă (lat., fr., it.).

A < lat. *ad*; + - - ASUPRA < lat. *ad* + *supra*; + - - CĂTRE < lat. *contra*; + + - CĂT < lat. *quotus*; + + - CONTRA < lat. s., fr., it. *contra*; + - - CU < lat. *cum*; + - - DE < lat. *de*; + + - DEASUPRA – rom.; + - - DESPRE – rom.; + - - DIN – rom.; + - - DINTRE – rom.; + + - DINTRU – rom.; - + - DUPĂ < lat. *de post*; + + - FĂRĂ < lat. *foras*; + + - ÎMPOTRIVA – rom.; + - - ÎMPREJURUL – rom.; + - - ÎN < lat. *in*; + + - ÎNAINTEA – rom.; + - - ÎNTRE < lat. *inter*; + + - ÎNTRU < lat. *intro*; + + - LA < lat. *illac ad*; + + - LÂNGĂ < lat. *longum ad*; + - - MULȚUMITĂ – rom.; + - - PE < lat. *per*; + + - PENTRU – rom.; + + - PESTE – rom.; + + - PÂNĂ < lat. *paene ad*; + + - PRIN – rom.; + + - PRINTRE – rom.; + - - SPRE < lat. *super*; + - - SUB < lat. *subtus*; + + -

Dintre acestea, *câte* = coresp. sl. <<по>>, ȚR 1599, mai 18; ȚR 1600, iul. 6;
cu = coresp. sl. <<с, вместе с>>, în top. loc. ȚR 1532, mai 28, DRH III, nr. 126;
de = coresp. sl. <<из, от, если>>, ȚR fără dată, *Tocil. 534 doc.*, 460; în prep. comp. <<от>> ȚR < 1599, nov. – 1600, sept. >, însemnare pe doc. din 1596, febr. 1;
derept = coresp. sl. <<за>>, ȚR < 1577-1583; 1585-1591 > D, Rsl. VIII, p. 434;
în = coresp. sl. <<в, на>> ȚR 1499, iul. 13; ȚR 1599, aug. 4, DRH XI, nr. 337;
în antrop. (în cuv. compus) ȚR 1543, iun. 15;
între = coresp. sl. <<между>> în top. loc. ȚR 1451, iul.; ȚR 1559, apr. 24;

la = coresp. sl. <<y, на>> ȚR, 1529, iul. 27; <<от>> (în prep. comp. *de la*) ȚR <1599, nov. – 1600, sept.>, însemnare pe doc. din 1596, febr. 1; <<от>>, în construcții cu ш(т), calc după *de la*; ȚR, 1559, apr. 24;

pre = coresp. sl. <<по>> ȚR 1514, dec. 14; <<через>> ȚR 1579, nov. 10; <<в>> ȚR 1600, iul. 6;

spre = coresp. sl. <<к>> 1519, iun. 28, DRH II, nr. 183;

sub, subt = coresp. sl. <<под>> în top. ȚR 1463, nov. 12, ȚR 1556, apr. 8, ȚR 1567, dec. 20; sat (în cuv. comp.) ȚR 1576, febr. 15, toate originare din latină, se află printre elemente românești din documentele slavo-române. (cf. Gh. Bolocan, 1981)

Prepozițiile care aparțin vocabularului fundamental sunt atât prepoziții simple (fie moștenite din latină, alcătuite dintr-un singur element, fie formate în română prin fuzionarea a două prepoziții, într-o fază mai veche a limbii), cât și prepoziții compuse (ex.: *despre* <*de*+*spre*>).

Prepozițiile secundare (cf. I. Jordan, 1954, p. 476), provenite din adverbe articulate (ex.: *înaintea, împotriva*) se deosebesc de celelalte “prin faptul că au articol și se construiesc cu genitivul.” (F. Ciobanu, 1957, p. 96)

Este bine cunoscut faptul că *ad* și *de* intrau în componența locuțiunilor prepoziționale în perioada latinei târzii, de aceea Fulvia Ciobanu (1957, p. 97) consideră că interpretarea prepoziției drept articol feminin era posibilă, dar că ea ar fi apărut “chiar dacă nu intervenea confuzia prepoziției cu articolul, deoarece apariția articolului a fost dictată de o anumită situație sintactică, potrivit căreia adverbul era privit ca un substantiv.” Autoarea consideră că ar mai putea exista o obiecție și anume faptul că prepozițiile *a* și *de* s-ar fi putut folosi nu numai alături de adverbele cu terminație de substantive feminine, ci și alături de cele cu terminație de substantive masculine: *îndărat a, înaintea*, ceea ce ar fi împiedicat confuzia cu substantivele feminine.

După modelul locuțiunilor prepoziționale alcătuite dintr-o prepoziție și un substantiv articulat, articolul s-a extins și la locuțiunile prepoziționale construite cu adverbe și la prepozițiile provenite din adverbe: *înaintea, dedesubtul*. Urmând tiparul substantivelor articulate din locuțiunile prepoziționale, unele adverbe au început să se articuleze, forma cu prepoziția *de* fiind simțită ca învechită:

Ex.: *Păsări căzură împrejur de sălașele lor.* (Coresi, PS. 211);

Și dimpregiurul locului aceuia era fsate (CV, 49r/ 8-9).

Încă din limba latină existau adverbe folosite și ca prepoziții, situație care s-a păstrat și în limbile romanice, în care, unele cuvinte sunt sau adverbe, sau prepoziții, în funcție de vecinătatea cu un verb sau cu un nume. Pentru a îndeplini rolul de prepoziție, adverbul a primit articol, iar în alte situații, a fost însoțit de prepoziția *de*. Genitivul construit cu prepoziția *de* (*casa de domnul, cale de cetate*) apare alături de genitivul flexionar.

Există două ipoteze privind proveniența construcției cu *de*. Prima o atribuie influenței slave (exercitată și în textele netraduse), pentru a reda construcția slava cu *otu*: *birăul de Bistrița* (Câmpulung, jud. Suceava, 1595; 1595, LB, 48, 22) (cf. coord. I. Gheție, 1997, p. 71) dar susținută și de D. Copceag (1998): “Construcțiile românești cu *de*, cărora în limbile slave le corespund construcții cu genitivul, iar în limbile romanice construcții fără *de* sunt, aproape sigur, calcuri din slavă.” Cea de-a doua menționează drept sursă latină, unde prepoziția *de*, întrebuițată drept element de legătura între adverb și cuvântul următor se folosea și pentru a exprima genitivul (“*corium de tauro* a fost înlocuit progresiv de construcția *tauri corium*”). (F. Ciobanu, 1957, p. 97)

Articularea adverbelor este considerată de către specialiști ca fiind anterioară secolului al XVI-lea, deoarece “în cele mai vechi texte românești articularea este un fapt

obișnuit.” (F. Ciobanu, 1957, p. 96) Cu toate acestea, genitivul construit cu prepoziția *de* (*casa de domnul, cale de cetate*) apare alături de genitivul flexionar. La fel se întâmplă și în cazul locuțiunii *pre (pren, în) mijloc de: Atunce stătu Pavel priîn mijloc de ei și zise* (CV, 88), care apare alături de construcția cu articol: *Deci zise voinicilor se descîingă și se-l rapă el diîn mijlocul lor* (CV, 50).

Combinăția *de* + substantiv (cu condiția ca ea să apară într-o sintagmă nominală) poate fi echivalentă și în limba actuală cu un substantiv în genitiv: *miez de noapte - miezul nopții*.

Echivalența dintre o construcție prepozițională și o formă cazuală de genitiv sau de dativ nu este de același grad în situații, aparent asemănătoare, ca acelea în care genitivul este înlocuit prin construcții cu *de* (vârf de munte), popular și regional și *de la* (acoperișul de la casă), *la* (acoperișul la casă), în stilul publicistic *asupra* sau *despre* (teoria asupra acestei probleme sau teorie despre...), iar dativul prin construcții cu *către* - regional: a zis către mine, *cu* - asemănător cu celelalte, *de la* - a se sustrage de la îndatoriri, *în* - a se încrede în cineva, pentru - tipic pentru cineva. Pe lângă deosebirea dată de sensul mai precis, nu există nici o situație gramaticalizată, în care prezența unor anumite cuvinte să impună construcția prepozițională, excluzând forma flexionară. Unele prepoziții sunt condiționate de prezența unui numeral în construcția prepozițională, ca determinant al substantivului de bază: a (5 caiete a 800 de lei).

Listă sigle

AA = Analele Academiei Române;

A = Apostol;

CC1 = Coresi, *Cazania*, 1564;

CC2 = Coresi, *Carte cu învățătură*, 1581 (ed. Procopovici-Pușcariu, București, 1914);

CP = Coresi, *Psaltire*, 1557; editată de B.P. Hasdeu, București, 1881;

CPr = Coresi, *Praxiul*, 1563 (ed. I. Bianu, *Lucrul apostolesc - Apostolul, tipărit de diaconul Coresi în Brașov*, la anul 1563, București, 1930);

CT = Coresi, *Tetraevanghelul (= Evangheliarul)*, Brașov, 1561;

CV = *Codicele Voronețean* (ed. I. G. Sbiera, Cernăuți, 1885);

EL = *Evangheliarul din Londra*, 1574; publicat de M. Gaster, București, 1929 (sub titlul care nu corespunde textului: *Tetraevanghelul Diaconului Coresi*);

L = Liturghier;

LB = *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du debut du XVII-e siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, publiées par A. Rosetti, București, 1926;

M = Molitvenic;

PH = Psaltirea Hurmuzachi;

PO = Palia (Orăștie);

PS = Psaltirea Scheiană;

PV = Psaltirea Voronețeană;

T = Tetraevanghel;

TM = *Texte mähăcene* (în C.D.B., II, P. 1 și urm.);

Rsl = *Romanoslavica*, nr. VIII, București, 1963; nr. X, București, 1964; nr. XV, București, 1967;

Tocil. 534 doc. (*Tocil. în Lista de documente, însemnări și inscripții*) = Gr. Tocilescu, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603)*, București, 1931

Bibliografie

Bolocan, 1981 - coord. Gh. Bolocan, *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române*, Editura Academiei, București, 1981;

Candrea, 1916 - I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește*, I, București, 1916;

- Candrea, 2003 - I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Editura Paralela 45, 2003;
- Ciobanu, 1957 - Fulvia Ciobanu, *Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română*, SG II, 1957;
- Ciobanu, 1961b - Fulvia Ciobanu, *Unele aspecte ale corespondenței dintre elementele prepoziționale și cele conjuncționale, cu referire specială la locuțiuni*, SG III, 1961;
- Copceag, 1998 - Dumitru Copceag, *Tipologia limbilor romanice*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1998;
- Coteanu, 1969 – coord. I. Coteanu, *Istoria limbii române*, vol. II, Editura Academiei, București, 1969;
- Densusianu, 1961 - O. Densusianu, *Istoria limbii române*, Editura Științifică, București, 1961;
- Dominte, 1970 – C. Dominte, *Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții în limba română*, în vol. *Sistemele limbii*, Editura Academiei, București, 1970;
- Gheție, 1997 – coord. I. Gheție, *Istoria limbii române literare*, Editura Academiei Române, București, 1997;
- Gheție, Mareș, 1974 - I. Gheție, Al. Mareș, *Graururile daco-române în secolul al XVI-lea*, Editura Academiei, 1974;
- Iorga, 1925 - N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, n. 3, București, 1925;
- Mareș, 1994 – coord. Al. Mareș, *Crestomația limbii române vechi*, vol. I, Editura Academiei Române, București, 1994;
- Rosetti, 1986 – Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986;
- Rosetti, Cazacu, Onu, 1971 – Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, 1971;
- Sala, 1988 - coord. M. Sala, *Vocabularul reprezentativ al limbilor romanice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988.